

МАҢҒЫСТАУ ӨЛКЕСІНЕН ШЫҚҚАН ҒАЛЫМ Қ. ЖАМАНБАЕВАНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ

Каримсақова Б.А.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті Ақтау,
Қазақстан

Әдіскер-ғалым Қ.Жаманбаева қазақ мектептерінің алғашқы оқулықтарын жазудан бастап қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің қалыптасу тарихында үздіксіз еңбек еткен. Алғашқы мектепке арналған оқулықтар қазақ әдебиетінің алғашқы оқу құралдары әрі оқулық, әрі әдеби, ғылыми, зерттеу еңбегінің нәтижесі болғаны белгілі.

Өз еңбегінде «Адамзаттық прогрестің, әрбір жеке адамның дамуындағы негізгі қозғаушы күш – шығармашылық» - деп баға берген әдіскер шығармашылық әрекет қана қоғамның рухани мәдениетін көтеріп, дүниежүзілік экономикалық және рухани интеграция, қатаң бәсекелестік, іскер адамдар кезеңінде жеке адамдардың бейімділік, ептілік, шапшаңдық, ерекше ойлау қызметі, мол шығармашылық мүмкіндік, жағдайлардың тез өзгеруіне икемделіп қана қоймай, оларды керекті бағытына шығармашылықпен бұра білу қабілеттеріне жол ашады.

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты: 6-7 сыныптағы әдебиеттік сабақтарында қазіргі қоғамда еңбек етіп, қызмет істеуге икемді, жан-жақты үйлесімді дамыған жеке адам үлгісін тәрбиелеуге бағытталған жаңа тұрпатты оқу-әдістемелік жүйенің негізін жасау. Осы мақсат жолында төмендегі міндеттерді шешуге тырысқан:

- орта буында (6-7) сынып шығармашылық формасын анықтау;
- проблеманың оқыту жүйесіндегі осыған дейінгі жай-күйіне сипаттама беру;
- оқушының психологиялық ерекшеліктеріне (6-7 сынып); шығармашылыққа бағыт-бағдар берудің психологиялық алғы шарттарына; педагогикалық жағдайларына; әдеби негіздеріне дәйектеме беру;
- білім мазмұнының тақырыптық сипатын белгілеп, оқу-методикалық жүйесін қайта құруды жүзеге асыру;
- шығармашылық бағыт-бағдар берудің жолдарын, сатыларын, әдіс-тәсілдерін көрсету болатын.

Ғылыми жұмыстың бірінші тармағында зерттеу принциптері айқындалады, зерттеудің ғылыми-практикалық мәні ашылады. “Проблеманың

оқыту жүйесіндегі рөлі мен қысқаша тарихы” атты екінші тармағында шығармашылықтың қоғам, адам өміріндегі мәні, өнер саласының ішінде адамдардың жалпы шығармашылық күш-қуатын күшейтудің ең қолайлы, ең тиімді формасы ретінде көркем шығармашылықтың ашылуы, оның сыры, көркемөнер түрлері ішінен сөз өнерінің приоритеті, әдеби-көркем қабілеттіліктің құрамы, проблеманың қазақ әдебиетін оқыту жүйесіндегі жай-күйі анықталды.

Зерттеуші Ш.Кәрібаевтың, Ә.Қоңыратбаевтың, А.Көшімбаевтың, Е.Дайрабаевтың, С.Тілешованың, Х.Арғыновтың, С.Мақпыровтың т.б. еңбектерін негізге алған.

Әдебиет сабағында әдеби-көркем шығармашылыққа бағыт-бағдар берудің теориялық негіздері тарауында оқушы шығармашылығының психологиялық негіздеріне психологиялық тұжырымдар жасайды:

- балаларды өнердің белгілі бір саласы туралы білуге, оның жекелеген бөліктерін, қасиеттерін айыра білуге, шығармашылықпен ұзақ уақыт шұғылдануға, мақсатты түрде қабылдауға тәрбиелеу арқылы түйсін қызметін күшейтудің;

- қабылдау формалары дұрыс, жүйелі, мақсатты ұйымдастыру арқылы оқушылардың тұрақты апперцепциясын қалыптастырудың;

- бұрынғы қабылданған тірек образдар арқылы жаңа образдар тудыруға үйретудің;

- бала жанында нақты, жеке, көрнекті елестердің қорын қамтамасыз етудің;

Бірнеше елестерден біртұтас дүние құрастыруға, арнайы жаттығулар арқылы бала қанындағы елестерді ықтиялды түрінде жаңғыртуға дағдыландырудың;

- шығармашылық синтезге үйретудің, білімінің негізгі болып табылатын күрделі ассоцияларды дамытудың, қиял формаларын дұрыс құрастыруға үйретудің жолдарын табуға көмектесті.

Оқушылардың психикалық қасиеттеріне жасалған психологиялық талдаулар Л.С.Выготский, Э.И.Моран, Э.Фрейд, П.Пензо, М.Мұқанов, И.С.Кон, З.Н.Новлянская, В.П.Ягунков т.б., әдеби көркем шығармашылықпен айналысуға ең тиімді жас ретінде орта буынды, соның ішінде 11-12 жастағы балаларды (6-7 сынып) таңдап алуға себепші болды.

Материалдық және рухани мәдениеттің кез келген жаңа өнімін жасаудың психологиялық тетігін, шығармашылық процестің кезеңдерін, сапаларын

меңгерту М.А.Пономаров, А.Н.Лук, В.Д.Драгюнов, Д.В.Богополенская, Е.С.Егоров, Н.С.Лейтес, оны педагогизациялау В.С.Чубинский, А.А.Колик-Павлов арқылы жүргізілді. В.С.Чубинскийдің шығармашылық актілеріне педагогикалық жүйесі әдеби көркем шығармашылыққа бағыт-бағдар беру әдісін құруда басшылыққа алынды.

«Оқушы шығармашылығының әдеби-педагогикалық негіздері» бөлімінде бала жазатын шығарма көркем шығарма дәрежесіне жетуі үшін белгілі бір жанр аясында болуы, көркем шығарма жазуды (басты өлшемі белгілі бір жанрдың әдісі мен тәсілін өте жақсы меңгеру керектігі, 11-12 жастағы балалардың мүмкіндіктеріне орай) жанр таңдаудың әдеби-педагогикалық негіздері әдебиет зерттеушілер: В.Я.Пропп, Х.Сүйіншәлиев, С.Қасқабасов, Н.Рошияну; психолог-ғалымдар: Л.С.Выготский, В.П.Ягункова; методист П.И.Панкина қарастырылады.

Жанрдың көркемдік дәрежеге түскен, құрылысы, әдіс-тәсілдері қаралған түрлері алынды; фольклорлық жанрлардың көркемдік және құрылымдық белгілері әбден тұрақталған, композициялық, сюжеттік, көркемдік бейнелеу тәсілдері балаға арнап білініп тұрады, екіншіден, эстетикалық функциясы айқын жанрлар қарапайым формада үйретіледі. Көркемделген проза – эстетикалық және ғибраттық функциясы бар ертегілер, мысалдар осыған сай келеді.

Соның ішінде қиял-ғажайып ертегілерінің рөлі өте жоғары. Ол диссертацияда оқушыларды алғашқы поэтикалық ойлауға үйрету формасы ретінде дәйектелінген. Қиял ертегілерінің тәрбиелік функциясында А. Байтұрсынов, Ә. Дайырова, С.Ұзақбаева байланысты құнды пікірлер де басшылыққа алынған.

Мысал жанрының ішінен алғаш “хайуанаттардың өзара тілдесулерін сипаттайтын мысалдар формасында туған” Х.Сүйіншәлиев композициялық негізінде қайшылығы жоқ қарапайым мысал үлгілері алынады. Ол жөнінде зерттеуші ғалымдардың: Л.С.Выготский, А.А. Потебня, М. Әуезов, С.Қасқабасов еңбектеріне сүйенген.

Мақал жанры мысал мазмұнының түрлі әдіспен сығымдалуы арқылы жасалатын болғандықтан А.А.Потебня, Б.Адамбаев, әрі шығармашылық синтезге үйретудің бастапқы формасы ретінде таңдап алынды. Шығармашылыққа үйрету аталған жанрлардың негізінде жатқан материалы мен формасын танытудан басталады.

Көптеген сюжеттердің негізінде бір ғана композициялық құрылым болуы, композициялық функциялардың қызметі тұрақты ертегі жазу процесін жеңілдетеді.

Ертегі, мысал, мақал жанрына шығарма жазу сол жанр негізінде жатқан көркем шығармашылыққа тіршілік, жан беріп отырған қозғаушы күшті, тетікті, заңдылықты ашу (ол шығарманың психологиялық негізі деп те аталады) арқылы үйретіледі. Кез келген жазушының шығармасы екі арнаның қатар үйлесімінен - автордың көп шығармашылығы мен әдеби дәстүрдің үндесуінен тұрады. Ертегі мысал, мақал жанрларында болатын дағдылы, дәстүрлі белгілерді білудің, оларды белгілі бір композициялық құрылымға біріктірудің тетігін меңгертудің ғылыми-практикалық маңызы осында екендігі еңбекте көрсетілген. Проблеманың әдеби негіздерінің ішінде көркемдік тәсілдерді меңгертудің теориялық тұжырымдамалары да Х.Әдібаев, З.Қабдолов, Р.С.Негимов, Т.Ақшолақов, Б.Майтанов, Б.Сманов еңбектерінде қамтылады.

«Әдебиет сабағында әдеби-көркем шығармашылыққа бағыт-бағдар берудің дидактикалық қағидалары» деп аталатын бөлімінде оқу материалын құру принциптері, шығармашылық икем мен дағдыларды қалыптастырудың педагогикалық сатылары айқындалды.

Оқу материалы психолог-педагогтардың П.Я.Гальперин, Д.Б.Эльконин, Л.В. Благондетша, Н.О. Тализина, В.К. Дьяченко, В.Я.Якунин, Ә.Алдамұратов, Г.Жүнісова т.б бағдарлау әдісі арқылы құрылды.

Сонымен бірге М.Н.Скаттин, Н.Л.Данилов, В.Н.Кабанова-Моллер, Л.Т, Охитина, В.С.Шубанский, В.К-Дьяченко, В.В.Давидов, В.С. Гончаровтың теориялық тұжырымдамаларының негізінде білімді шығармашылық мүмкіндіктеріне айналдырудың сатылары интеграцияланып жаңа нұсқада белгіленді.

Әдебиет сабағында оқушылармен жүргізілген эксперимент әдістері де кездеседі. 11-12 жастағы балалар тапсырманы орындау барысында мысал жанрының сюжетін дұрыс құра білген және кейіпкерлерді талдауда шапшаңдық танытқан.

Мысал жанрын оқып үйренудің екінші кезеңінде оқушылар алған білімін жаңа, тың жағдайда қолдана білуде оқиға аясын кеңейту, айналаны көркем түрде суреттеу, кейіпкердің ішкі сезімін жан-күйін, тағдырын бейнелеуге ұмтылыс жасалды, яғни оқып-үйренудің шығармашылық сатысында оқушылар қарапайым мысал үлгілерінің негізінде көркем образ жасау элементтерін меңгерді.

Мысал жанрын оқыған кезде «әділетсіздік», «әлеуметтік тіршілік қайшылықтары», «рухани және материалдық байлық», «бөлініс» сынды ұғымдарды көптеп кездестіреміз. Әуелі, оқушылар осы ұғымдармен танысады. Танысқаннан соң, адами қасиеттердің әсерін, адамдармен қарым-қатынас кезіндегі мінез-құлық өзгешеліктеріне мән беріп, бақылайды. Өмірмен байланыстыра шешімдер қабылдайды. Осы қадамдарды іске асыруда оқушылардың бойында «әлеуметтік таным» фундаменти қаланады. Оқушының жас ерекшелігін ескере отырып, «әлеуметтік таным» түсінігі толыққанды қаланады деп айта алмаймыз. Біріншіден, жоғарыда аталып өткендей, оқушылардың жас ерекшелігі, психологиялық қабылдау жүйелері (сана, ақыл-ой, қабылдау процестері, ес т.б.) әртүрлі. Кейбір оқушылар тез қабылдап, тез түсініп алуы ықтимал, ал басқа бір оқушылар үшін бұл процесс асықпай, ақырын жүруі мүмкін. Бұл факторларды да ескерген жөн. Алайда, осы секілді көптеген себептерді негізге алып, оқытуды жеңілдету не болмаса тапсырмаларды қарапайым нұсқада ғана ұсыну – алға қойылған оқу мақсаттардың орындалу коэффициентін төмендетеді. Дұрысы жеңіл-желпі тапсырмаларды емес, білімді жоғарылатуға бағытталған тапсырмалар жүйесін беру.

Қ.Ә. Жаманбаева методологиялық тұрғыда қарастырғанда зерттеу жұмысының қорытындылары бойынша мынадай ұсынылатын анықтамалар ұсынады:

1. Орта буында шығармашылықтың басты формасы ретінде сөз өнері алынады.

2. Әдебиет сабағындағы әдеби көркем шығармашылық педагогикалық ықпал етудің, эстетикалық тәрбие берудің құралына айналды.

3. Жүйелі, мақсатты бағытталған оқу процесі арқылы әдеби - көркем шығармашылыққа үйретуге болады.

4. Шығармашылыққа бағыт- бағдар беру бала санасына жаңа нақты жетілдіру, әрбір психикалық процестер мен қасиеттердің мүмкіндіктерін өте тиімді түрде пайдалану арқылы жүзеге асады.

5. Бағдарлау шығармашылық әрекеттің сапалы, жүйелі ұйымдастыруға көмектеседі.

6. Шығармашылыққа үйретудің әдістері орта буында барлық оқушының шығармашылықпен айналысуына мүмкіндік туғызады.

7. Шығармашылық тапсырма - міндеттер, жаттығу жұмыстары көркемдік тип қалыптастырудың бірден бір формасы ретінде көрінеді.

8. Шығармашылық бағытта жүргізілетін жұмыстардың бүкіл жүйесі оқушылардың материалдық және рухани мәдениеттің жаңа өнімінің жасауына кепіл болады.

9. Әдебиет сабағында әдеби-көркем шығармашылыққа бағыт-бағдар беру әдістемесі орта мектепте әдеби білім сапасын, пән беделін көтеруге септігін тигізеді, әдебиетті оқыту процесін жеңілдетеді.

Қорыта айтқанда, Қ. Жаманбаеваның педагогика саласына қосқан еңбегінің өміршеңдігі ғылыми еңбектерінен байқалады. Танымал педагог Қ. Жаманбаева әдебиет сабағында әдеби көркем шығармашылыққа бағыт-бағдар беру әдістемесін зерттеп, осы салада көптеген ғылыми еңбектер жазып қалдырды.

Қ. Жаманбаеваның еңбектері оқушылардың әдеби шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Ол әдебиет сабағында көркем шығармашылықты үйретудің қажеттілігін және оның дамуын арттырудың ықтималдықтарын көрсетеді. Оның әдістемесі әдеби көркем шығармашылық жұмыстарын жасау процесінде бағыттау және бағдар құру әдістемелерінің негізгі аспектілеріне сәйкес келеді. Оның педагогика саласындағы еңбектері бүгінгі таңда оқу процесінде қолданылуда.

